

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ, ГАЛУЗЯМИ

УДК 330.332 (477)

Л. А. КРАВЧЕНКО

Кримський економічний інститут ДВНЗ "Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана"

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

У статті розглянуто наявний стан туристично-рекреаційного сектору АР Крим, визначено проблеми використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону, обґрунтовано напрями реформування та його інноваційного розвитку в контексті підвищення конкурентоспроможності регіону.

In the article the present state is considered tourist and recreation to the sector of AR Crimea, certainly problems of the use tourist туристично-рекреаційного to potential of region, grounded directions of reformation and his development in the context of increase of competitiveness of region.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, інновації, реформування, регіональний розвиток.

Постановка проблеми. Розгортання фінансово-економічної кризи в регіонах засвідчило недосконалість моделей розвитку регіональних соціально-економічних систем, їхню нестійкість, структурну диспропорційність, значну залежність від зовнішніх впливів [1, с. 187]. Відсутність системної регіональної політики призвела до слабкості ресурсної бази багатьох регіонів України, в тому числі в АР Крим. Класичні методи управління регіоном та його потенціалом в сучасних умовах не забезпечують сталого соціально-економічного розвитку регіону, гальмують створення конкурентних переваг, не забезпечують високий рівень привабливості регіону для бізнесу, рекреації. Конкурентоздатність країни на світовому туристичному ринку складається з відповідних рекреаційних можливостей та здатності ефективно впроваджувати інноваційні технології. У посткризовий період внаслідок перебудови світової економіки та переорієнтації кон'юнктури світових ринків на конкурентну інноваційно зорієнтовану продукцію кінцевого призначення, на регіональному рівні стає неможливим повернення до старого використання ресурсів. Ключовим орієнтиром регіональної системи є формування на рівні регіону ефективної економіки, основою якої є збалансування використання внутрішнього потенціалу та надходження ресурсів із зовнішніх джерел [2, с. 79].

Аналіз останніх досліджень. Актуальність і невідкладність вирішення проблем, пов'язаних з реформуванням розвитку туристично-рекреаційного сектору, викликають помітний науковий інтерес. Значні досягнення щодо теоретичних уявлень про розвиток регіональних рекреаційних систем належать В. Мацолі, В. Євдокименко, М. Стеченко та ін. Проблеми економіки та менеджменту, оптимізації структури туристично-рекреаційної сфери Автономної Республіки Крим розглядаються в наукових працях М. Багрова, І. Бережної, С. Цюхли, І. Яковенко. Але в сучасних умовах потребують подальшого дослідження питання відтворення та ефективного використання на інноваційних засадах туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

Метою статті є визначення шляхів оптимальної реалізації інноваційного забезпечення розвитку наявного туристично-рекреаційного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності регіону.

Вклад основного матеріалу. Ситуація із нестабільністю економічного розвитку на сучасному етапі, перебіг кризових явищ посилюють асиметрію регіонального розвитку, потребують удосконалення механізмів регулювання економіки та усунення передумов до виникнення соціальних напружень. Одним з головних чинників економічного зростання є інноваційний процес, що забезпечує структурну модернізацію економіки регіону на новій технологічній основі.

Інноваційний процес є чинником активізації міжнародного туристичного обміну та зростаючої якості туристичних послуг, а також є важливим аргументом у конкурентній боротьбі. Впровадження технологічних, організаційно-господарських та інших інновацій створює конкурентні переваги суб'єкту підприємницької діяльності в туризмі – від фірми туроператора і санаторно-курортного закладу до регіону та країни в цілому.

В Україні рекреація й туризм розглядаються як специфічний сектор національної економіки, як невід'ємна складова соціально-економічної політики країни та регіонів. Туристично-рекреаційний сектор – один з високоприбуткових напрямів сфери послуг. Зростання індивідуальних й суспільних потреб засвідчує про можливість його перетворення у високорентабельну та соціально орієнтовану сферу як національної економіки, так й економіки окремих регіонів, які мають відповідний для реалізації цього завдання ресурсний потенціал. Якісне задоволення туристично-рекреаційних потреб напряму залежить від наявності та стану ресурсів в регіоні. Відповідно до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів, розглядають такі види діяльності: перша група–діяльність підприємств, організацій, установ, які функціонують на туристично-рекреаційному ринку; друга група–діяльність, яка направлена на забезпечення умов для туристично-рекреаційної діяльності [3].

Як показує практика зарубіжних країн, максимальне використання туристично-рекреаційного

потенціалу країни та розвиток його на основі курортно-рекреаційної індустрії виступають чинником підвищення економічного добробуту, інтеграції в світову економіку.

Протягом багатьох років одне з провідних місць в туристичному бізнесі України займає Автономна Республіка Крим, де щороку появляються нові види туризму. Туристично-рекреаційний комплекс АР Крим як складний об'єкт може розглядатися з різних підходів: функціонального (курортна справа, санаторно-курортне лікування, оздоровлення, медична реабілітація і профілактика захворювань, різні види туристичної діяльності); структурного (санаторно-курортні установи, система управління рекреаційним процесом, природно-ресурсний потенціал, турпродукт, об'єкти інфраструктури); галузевого (за видами виробничо-економічної діяльності); за напрямком управлінських рішень, що приймаються (нормативно-правові, організаційно-технологічні, науково-методичні, фінансово-економічні, інформаційно-рекламні) [4].

Слід відмітити, що усього заклади відпочинку з жовтня 2008 р. по вересень 2009 р. відвідали 311,4 тис. осіб, або 22,5% загальної чисельності відпочиваючих в Україні у 2008–2009 рр. Але проти 2007–2008 рр. кількість санаторно-курортних закладів республіки, які не працювали протягом усього року зменшилась на 10,5%. За 9 місяців 2009 р. АР Крим з метою туризму відвідало 325,3 тис. іноземних громадян, що на 13% менше, ніж у відповідному періоді 2008 р. Більшість іноземних туристів, що відвідали автономію у цій період, це громадяни Російської Федерації (71,9% загальної чисельності іноземних громадян), громадяни Туреччини, Молдови та Німеччини (4,8%, 2,5% та 2,3% всіх іноземних туристів відповідно) [5].

Сукупний обсяг реалізації послуг, наданих в 2009 році галузевими підприємствами, склав близько 3,66 млрд грн., що на 2,1% більше, ніж в 2008 році (3,59 млрд грн). У 2009 році збір платежів до бюджетів всіх рівнів склав 4247,6 млн грн, що практично відповідає рівню попереднього року (у 2008 році 4275,6 млн грн). У тому числі від курортних регіонів збір платежів склав 2293,1 млн грн, що на 237,6 млн грн більше, ніж за 2008 рік, темп зростання – 111,6%. Платежі до бюджетів від курортних регіонів за 2009 рік склали 54,0% від всіх надходжень по Криму (за 2008 рік – 48,1%) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників, які характеризують роботу підприємств санаторно-курортного і туристичного комплексу АР Крим

№ п /п	Показники	Одиниці виміру	2007 р.	2008 р.	2009 р.
1.	Кількість санаторно-курортних установ і туристичних підприємств, що мають власну базу розміщення	одиниць	644	655	656
2.	Кількість суб'єктів туристичної діяльності, що мають право на здійснення туроператорської і турагентської діяльності	одиниць	423	491	584
3.	Об'єм реалізації всіх видів послуг (у цінах, що діють)	млн грн.	2886,0	3586,6	3662,7
4.	Платежі до бюджетів всіх рівнів від курортних регіонів	млн грн.	1565,9	2055,5	2293,1
5.	Платежі до бюджету від підприємств санаторно-курортного і туристичного комплексів	млн грн.	241,1	282,3	276,9
6.	Чисельність працюючих в санаторно-курортних (оздоровчих) установах і на туристичних підприємствах	тис. осіб.	44,6	43,9	42,0
7.	Кількість відпочиваючих, всього у тому числі:	млн осіб.	5,73	5,63	5,02
7.1.	Чисельність організованих відпочиваючих	млн осіб.	1,28	1,31	1,07
7.2.	Чисельність неорганізованих відпочиваючих	млн осіб.	4,45	4,32	3,95

Від підприємств курортної галузі за 2009 рік збір платежів до бюджетів всіх рівнів склав 276,9 млн грн., що відповідає рівню попереднього року (за 2008 рік – 282,3 млн грн). Питома вага фактичних податкових надходжень галузевих підприємств в загальному об'ємі надходжень по Автономній Республіці Крим склала 6,5 %. Автономна Республіка Крим займає 2-е місце в Україні за кількістю обслужених екскурсантів, 2-е місце після м. Києва – за обсягом наданих послуг, середньспісочної чисельності працівників галузі [6].

В той же час матеріально-технічна база рекреаційних установ, асортимент і якість послуг відстають від світового рівня, що знижує конкурентоспроможність Кримського регіону. Використання рекреаційних ресурсів Криму не відповідає їх потенціалу з таких причин: відсутність належного фінансування і інвестицій в туристичний потенціал Криму; неосвоєність значної частини туристичної зони; урбанізація прибережного району; сезонність відпочинку; непридатність багатьох туристичних установ до цілолітнього прийому відпочиваючих; недостатня підготовка керівників туристичних установ.

Аналіз також дозволяє виявити, що окремі компоненти туристично-рекреаційного потенціалу регіону реалізуються в різній мірі, це знижує можливості його відтворення та ефективного використання, що потребує вирішення наступних ключових проблем: відсутність ефективних механізмів регулювання рекреаційної діяльності; тінізація послуг туристично-рекреаційного комплексу, що призводить до втрати місцевими та республіканськими бюджетами частки доходів; збільшення техногенного навантаження на

туристично-рекреаційні території АРК, що обумовлює втрату ними конкурентоспроможності в межах чорноморського регіону; нераціональна господарська діяльність у прибережній смузі, що призводить до зменшення площі пляжів; слабка орієнтація рекреаційного комплексу на різні соціальні групи населення з диференційованими доходами; невідповідність інфраструктури вимогам відпочиваючих; слабка інформованість населення України та інших країн світу про переваги рекреаційного комплексу Криму; недостатньо продуманий механізм кредитування та надання пільг бажаючим придбати путівки; нерівномірність використання туристично-рекреаційного потенціалу протягом року, обумовлена нерозвиненістю курортної та комунальної інфраструктури; відсутність індустрії розваг, штучних пляжів, спортивних комплексів, здатних обслуговувати туристів в зимовий період; низький рівень конкурентоспроможності туристичного продукту через незадовільний стан об'єктів матеріально-технічної бази; незабезпеченість туристично-рекреаційного комплексу висококваліфікованими фахівцями.

Туристично-рекреаційний комплекс тісно пов'язаний з розвитком не лише рекреаційних підприємств, але із підприємствами сфери послуг, галузей господарського комплексу регіону – транспорту, зв'язку, торгівлі, виробництва продуктів харчування. Формування туристичного продукту України має відбуватися шляхом підвищення ефективності сучасних інноваційних технологій в стратегічному управлінні туристичними підприємствами [7, с. 78]. Аналіз науково-технічних факторів дозволяє вчасно побачити ті можливості, які розвиток науки й техніки відкриває для виробництва нових видів послуг, їхнього збуту й удосконалювання обслуговування клієнтів. Завдяки інноваційному забезпеченню підприємства та організації цієї сфери можуть суттєво збільшити свої прибутки. Розвиток науки й техніки сприяє вдосконалюванню засобів кооперування при наданні послуг (матеріально-технічної бази в готельному господарстві, на транспорті, бюро подорожей) [4, с. 263]. Важливе місце в процесах інноваційного розвитку галузі займає оцінка інноваційного потенціалу кадрового складу й підготовленості кадрів до переходу до інноваційного напрямку розвитку економіки.

Кримською асоціацією гостинності та Кримською республіканською асоціацією сприяння регіональному розвитку проведено дослідження, результати якого дозволяють оцінити масштаби, структуру, періодичність і досягнутий ефект від впровадження інновацій на підприємствах туризму; виявити найбільш актуальні проблеми інноваційної діяльності в рекреаційних районах півострова і визначити шляхи інтенсифікації інноваційного забезпечення в туристично-рекреаційному комплексі АРК. Серед основних типів інновацій, які впроваджували підприємства туризму за останні 3 роки, можна відзначити наступні (табл. 2) [8, с. 40].

Таблиця 2

Найбільш поширені інновації в діяльності туристських підприємств АР Крим

Типи інновацій	Число підприємств, які впроваджували інновації	Питома вага %
Нові туристсько-екскурсійні маршрути	5	29,4
Нові туристсько-екскурсійні об'єкти	3	17,5
Нові види засобів розміщення	5	29,4
Нові види транспортних перевезень туристів	1	5,9
Нові види відпочинку і туризму	4	23,5
Нові види готельного і ресторанного обслуговування	4	23,5
Нові види розваг	2	11,8
Нові види туристської реклами	3	17,8
Нові види послуг	6	35,3
Нові види бронювання і продажу послуг	9	52,9
Нові види управління персоналом	4	23,5

Так, із 17 досліджених провідних підприємств даного сектора використовують переважно технологічні інновації (нові види бронювання) більше 52% підприємств, окремі види продуктивних інновацій (нові види послуг, пропонованих маршрутів і засобів розваг) – від 23 до 35% фірм, проте нові види туристської реклами як напрям інноваційної діяльності – 18% фірм). Аналіз показав нерівномірність і моноцентричність територіальної структури інноваційного процесу в туристсько-рекреаційному комплексі Криму. Так велику частину продуктивних інновацій практикують райони старого рекреаційного освоєння (Ялта, Алушта, Євпаторія, Феодосія), що до певної міри виправдано проблемою застарівання їх туристського продукту. Недостатній рівень інноваційності турпродукту демонструють райони Північно-західного і Східного Криму, що розвиваються за сценарієм стихійної забудови прибережної смуги.

Результати проведеного Асоціацією анкетування підприємств туристського бізнесу свідчать про недостатньо повне розуміння проблеми низької інноваційної активності в туристсько-рекреаційному секторі АР Крим. Причинами повільного оновлення туристського продукту регіону є відсутність якісної інфраструктури і туристського сервісу, відсутність ініціативи у підприємців підтримки їх інноваційно-інвестиційної діяльності державою і місцевими органами влади. У числі відповідей на питання «Яких інновацій більш всього потребує кримський туризм?» виділені такі найважливіші інновації, як поява нових фестивалів і свят (відзначило 64,7% респондентів); 52,9% – будівництво нових розважальних комплексів, створення тематичних парків типу Диснейленд, 47,1% фірм вказали на необхідність розвитку екологічного, спортивного і екстремального туризму. 41,7% фірм також відзначили проведення конференцій і нарад, активізацію в Криму ділового туризму [8, с.41]. В екскурсійній практиці як об'єкти показу використовується гідроресурсний потенціал Криму, до екзотичних об'єктів також відносять підземні річки й озера. Завдяки ландшафтним та природним особливостям в регіоні є можливість розвивати та пропонувати різні види відпочинку: пішохідний та історико-археологічний, круїзний, діловий, лікувальний, етнографічний та сільський туризм, винний, учбовий та багато інших.

Більшість оздоровниць Криму зберегли хорошу лікувально-діагностичну базу, де використовуються найсучасніші та інноваційні методи лікування: спелеотерапія, ароматерапія медичними ефірними оліями Криму, біорезонансна вібростимуляція, застосовуються нетрадиційні методи уточнення та постановки діагнозу (електропунктурна діагностика за Фоллем, іридо- і аурикулодіагностика, імунологічне обстеження й ін.)

Останнім часом в оздоровницях Криму активно запроваджуються SPA-програми, які являють собою експрес-відпочинок, максимальне розслаблення й відновлення за мінімальних витрат часу. Основу SPA становлять природність і застосування винятково натуральних природних продуктів. У Криму це ароматерапія – лікування натуральними ароматичними оліями та їхніми похідними, а також використання косметичних засобів, створених на унікальній природній основі. Такі нововведення сприяють підвищенню авантаження санаторно-курортних установ [4, с. 264].

Важливим напрямом розвитку зазначеного сектору АРК є екологічний туризм. Але аналіз екологічної ситуації АР Крим дозволяє класифікувати її як вкрай складну, що підтверджується наростанням забруднення земельних ресурсів, повітряного басейну, водних ресурсів, деградації лісових ресурсів тощо, в результаті чого підвищилась захворюваність населення регіону і знизилася привабливість АР Крим для туристів. В результаті Крим втрачає свій туристично-рекреаційний потенціал. Сучасний екологічний стан в регіоні та розвиток в сфері рекреаційного господарства вимагають зменшення долі енергії, що виробляється “брудним” шляхом.

Автономна Республіка Крим має найбільший серед регіонів України потенціал з відновлювальних джерел енергії (сонячної, вітрової, геотермальної, біогазу, гідроенергії). Впровадження систем сонячного теплопостачання та установок для готування гарячої води в літній період забезпечить економію до 30% річної потреби палива в галузі й значно знизить викиди шкідливих речовин в атмосферу, особливо в курортно-оздоровчих зонах Криму.

Заслугує на увагу досвід Російської Федерації, де свого часу важливу роль для раціонального використання та охорони курорту “Кавказькі мінеральні води” зіграло присвоєння йому статусу еколого-курортного регіону, який особливо охороняється, та створення відповідної адміністрації, яка почала ефективно курирувати розвиток курорту шляхом координації діяльності регіональних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з питань природокористування, охорони навколишнього природного середовища, розвитку курортної справи та інфраструктури.

В Україні доцільне надання аналогічного статусу, наприклад, Криму, Закарпаттю, адже на територіях цих регіонів знаходиться значна кількість природних лікувальних ресурсів, потенційних курортів і лікувально-оздоровчих місцевостей, які за сучасних темпів антропогенного освоєння можуть втратити свої лікувальні якості.

Наявність розвиненої науково-виробничої бази (трудових ресурсів, сільськогосподарських угідь, основних виробничих фондів, наукового потенціалу в поєднанні з унікальними природно-кліматичними умовами й географічним положенням) створює хороші можливості для розвитку в Криму ефективних конкурентоспроможних виробництв, видів продукції й послуг. Тому необхідно закріпити прогресивний вектор структурних змін, що вносить інновація. Таким чином, структурна перебудова галузей господарювання й інноваційна спрямованість повинні дозволити змістити пріоритети у бік державної підтримки розвитку туристично-рекреаційної галузі.

Незважаючи на низку позитивних тенденцій, які сформувалися в економічному розвитку господарського комплексу Автономної Республіки Крим, його рівень не задовольняє сучасні потреби як місцевого населення, так і національної економіки, що обумовлює важливість виваженого підходу до визначення перспектив і шляхів регіонального розвитку. Вирішення системних проблем соціально-економічного розвитку АР Крим можливе за рахунок комплексного розвитку туристично-рекреаційної сфери, а саме: модернізація туристичної та рекреаційної інфраструктури; удосконалення туристичного та рекреаційного обслуговування; створення туристично-рекреаційних кластерів. Детальний аналіз і прогноз

подальшого економічного розвитку регіону дозволяє говорити про туристично-рекреаційний сектор як стратегічний напрямок соціально-економічного зростання економіки АРК) [9, с. 11]. У Стратегії економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим на 2011–2020 роки як пріоритет розвитку визначено реформування санаторно-курортного та туристичного сектору економіки регіону, що має на меті створення сучасної конкурентоспроможної високоефективної туристично-рекреаційної галузі загальнодержавного і міжнародного значення, відновлення статусу Криму як сучасного санаторно-курортного туристичного господарського комплексу. Стратегічними пріоритетами розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Криму є: послаблення гостроти екологічних проблем та забезпечення належного екологічного стану регіону шляхом зменшення впливу негативних факторів; удосконалення регулювання сфери використання ресурсів прибережної зони, збереження об'єктів історико-культурної, архітектурної спадщини, біологічного різноманіття, природних ландшафтів; забезпечення просторової рівномірності використання потенціалу, урівноваження попиту на ресурси прибережної зони; збільшення тривалості активного курортного сезону; оптимізація виробничо-економічної структури рекреаційного комплексу Криму; розвиток нових видів і форм діяльності, що найбільшою мірою відповідають туристично-рекреаційним можливостям Криму; формування конкурентоспроможного туристичного продукту, що відповідає світовим стандартам якості; забезпечення плановірності перспективного розвитку рекреаційного комплексу та інфраструктури курортних міст [10].

Висновки. Розробка механізмів ефективного управління регіональним економічним розвитком є надзвичайно важливою для формування стабільної бази довгострокової конкурентоспроможності країни. Отримання переваг у конкретному середовищі набуває регіон, який сформував стратегічний потенціал та забезпечив його ефективне використання. Головним завданням інноваційної політики в період структурної перебудови виступає інноваційне переосмислення й реформування діяльності підприємства туристично-рекреаційного комплексу, налагодження нових робіт і забезпечення ефективного використання наявних ресурсів. Це значить, що тільки освоєння й надання послуг, здатних за своїм рівнем, якістю, витратами, цінами, строками постачання і іншими специфічними параметрами дозволить успішно витримати суперництво з конкурентами за завоювання вітчизняного та закордонного споживача.

Таким чином, оптимізація виробничо-економічної структури рекреаційного комплексу Криму; модернізація і розвиток інноваційної туристичної інфраструктури; освоєння нових видів і форм діяльності, що найбільшою мірою відповідають туристично-рекреаційним можливостям Криму; запровадження обов'язкового застосування в АРК нових, екологічно безпечних технологій, які не знижують можливості ефективного туристично-рекреаційного використання території буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіону.

Література

1. Павлюк А. П. Структурно-динамічні процеси у регіонах України в умовах фінансово-економічної кризи / А. П. Павлюк, В. В. Пилипів, А. О. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 176–188.
2. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія] / за ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. 288 с.
3. Швець І. Ю. Экономическая сущность территориальной структуры туристического рынка / И. Ю. Швець // Экономика Крыма. – 2010. – № 3. – С. 79–87.
4. Цьохла С. Ю. Трансформація рекреаційної діяльності та розвиток ринку курортно-рекреаційних послуг (методологія, аналіз і шляхи вдосконалення) : [монографія] / С. Ю. Цьохла – Сімферополь : Таврія, 2008. – 352 с.
5. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в АР Крим у 2008/2009 році : [статистичний збірник / за ред. Т. Г. Елькан]. – Головне управління статистики в АР Крим, 2009. – 146 с.
6. Программа развития Автономной Республики Крым в сфере курортов и туризма на 2011–2012 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.invest-crimea.gov.ua
7. Ивенина А. В. Эффективность современных инновационных технологий в стратегическом управлении туристскими предприятиями / А. В. Ивенина // Экономика Крыма. – 2009. – № 29. – С. 77–79.
8. Яковенко Е. В. Социологические исследования инновационности регионального турпродукта Крыма / Е. В. Яковенко // Экономика Крыма. – 2010. – № 3. – С. 39–43.
9. Яковенко И. М. Стратегическое видение развития туристско-рекреационного комплекса АР Крым / И. М. Яковенко // Экономика Крыма. – 2010. – № 3. – С. 11–16.
10. Стратегия экономического и социального развития Автономной Республики Крым на 2011–2020 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.invest-crimea.gov.ua

Надійшла 11.04.2011